

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "ДИДАКТИЧНА ЕМОЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ" У СИСТЕМІ "ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ"

І.М. Зарішняк

Одним із фактів суттєвого зниження інтересу студентів до навчання є переважна орієнтація викладачів на інтелектуальну складову процесу навчання і нехтування емоційних чинників, які є резервом поліпшення ставлення студентів до процесу навчання. Актуальність обраної нами теми полягає у тому, що вивчають проблему взаємодії учасників процесу навчання у навчально-виховному процесі загальноосвітніх середніх закладів, причому розкривається в основному виховний аспект взаємодії "учитель-учень" і не досліджується ця проблема у ВНЗ. Хоча вчені визнають вагомий роль емоцій у процесі навчання людей різних вікових категорій і вказують на необхідність урахування цього під час взаємодії, вони не розкривають специфіки такої взаємодії. Для розв'язання цього питання нами проведено різноаспектний аналіз теоретичних засад проблеми емоційної взаємодії "викладач-студент". У результаті проведеної роботи вдалося досить докладно і ґрунтовно простежити розвиток означеної проблеми у науково-педагогічній літературі [1; 2].

Як недоліки в діяльності викладача ми відмітили стримування своїх почуттів, неухважність до емоційних станів студентів, невміння багатьох володіти власними емоціями, що свідчить про недооцінку ними емоційного фактора у навчанні. У багатьох випадках пізнавальний інтерес студентів відсутній саме з причини невміння викладача організувати продуктивну взаємодію через актуалізацію емоційних чинників у навчанні. Використання ж потенціалу емоційного фактора можливе шляхом оптимальної дидактичної емоційної взаємодії. Одним із завдань розв'язання означеної проблеми було визначення сутності поняття "дидактична емоційна взаємодія", структури та змістової характеристики її компонентів. Задля цього ми проаналізували різноманітні підходи щодо трактування феномена взаємодії "викладач-студент" у процесі навчання. Найуживанішим у літературних джерелах є термін "педагогічна взаємодія, що трактується по-різному". Зустрічаються поняття "дидактична взаємодія" [3; 4, с.51] і "емоційна взаємодія" [5; 6, с. 63], проте останнє без вагомого наукового визначення і обґрунтування.

Як показав аналіз, педагогічна взаємодія є різновидом соціальної взаємодії людей і розглядається: 1) як педагогічне спілкування (О.О. Бодальов, В.А. Кан-Калик, О.О. Леонтьєв, І.О. Зимня, С.В. Кондратьєва та ін.); 2) як спосіб організації навчально-виховного процесу (Ю.К.Бабанський, О.В.Киричук, О.І.Кіліченко та ін.); 3) як особливий вид педагогічної діяльності (Р.Бернс, К.Роджерс, Б.Джойс, Л.Тайлер

та ін.); 4) як істотна характеристика педагогічного процесу (В.А.Сластьонін); 5) як сукупність педагогічних ситуацій (І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос, Н.М.Тарасевич, В.А.Семиченко та ін.); 6) як взаємна активність вихователів і вихованців (Н.Є.Мойсеюк); 7) як процес виховання у сучасному його розумінні (І.П.Подласий); 8) як стосунки "вчитель-учень" (Л.В.Кондрашова).

Аналіз даних понять показує, що автори першого напряму неправомірно ототожнюють поняття педагогічна взаємодія і педагогічне спілкування, тому що кожна з цих категорій має певну функціональну самостійність, і ми розглядаємо педагогічне спілкування як форму педагогічної взаємодії. Визначення поняття [7; 5] як умисний контакт педагога і вихованця відповідає більше визначенню міжособистісної взаємодії, не розкриваючи особливостей саме педагогічної взаємодії. У визначеннях педагогічної взаємодії авторами 5-го напряму, враховується лише діяльнісний компонент педагогічної взаємодії. Автори 6-го напряму ототожнюють педагогічну взаємодію з педагогічним співробітництвом, педагогічним партнерством і звужують її тільки до взаємної активності вихователів і вихованців. Неправомірним нам здається і визначення педагогічної взаємодії І.П.Підласим як процесу виховання (педагогічного процесу), оскільки поняття останнього не зводиться тільки до взаємодії. Цілісний аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури дозволив розмежувати поняття "взаємодія", "спілкування" і "діяльність" і дійти висновку, що у широкому значенні взаємодія людини з іншими людьми є особливий тип зв'язку, впливу, що перед-бачає взаємовпливи і взаємозміни. Серед них особливе місце належить спілкуванню і спільній діяльності як формам взаємодії. У своєму дослідженні у визначенні педагогічної взаємодії ми займаємо позицію Ю.К.Бабанського і О.І.Кіліченко і визначаємо її як спосіб реалізації педагогічного процесу [2, с.56]. Спираючись на визначення педагогічної взаємодії і аналізі ролі емоційного фактора у навчанні, ми розглядаємо емоційну взаємодію викладача і студентів як процес безпосереднього і опосередкованого емоційного впливу суб'єктів один на одного, що породжує взаємозумовленість і взаємозв'язок, що виявляється у певних емоційних станах. У рамках дослідження на основі проведення аналізу основних категорій [3; 4, с.51] нами виділено дидактичну емоційну взаємодію як складову педагогічної взаємодії. Схематично ми зобразили місце дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент" у педагогічному процесі (рис. 1).

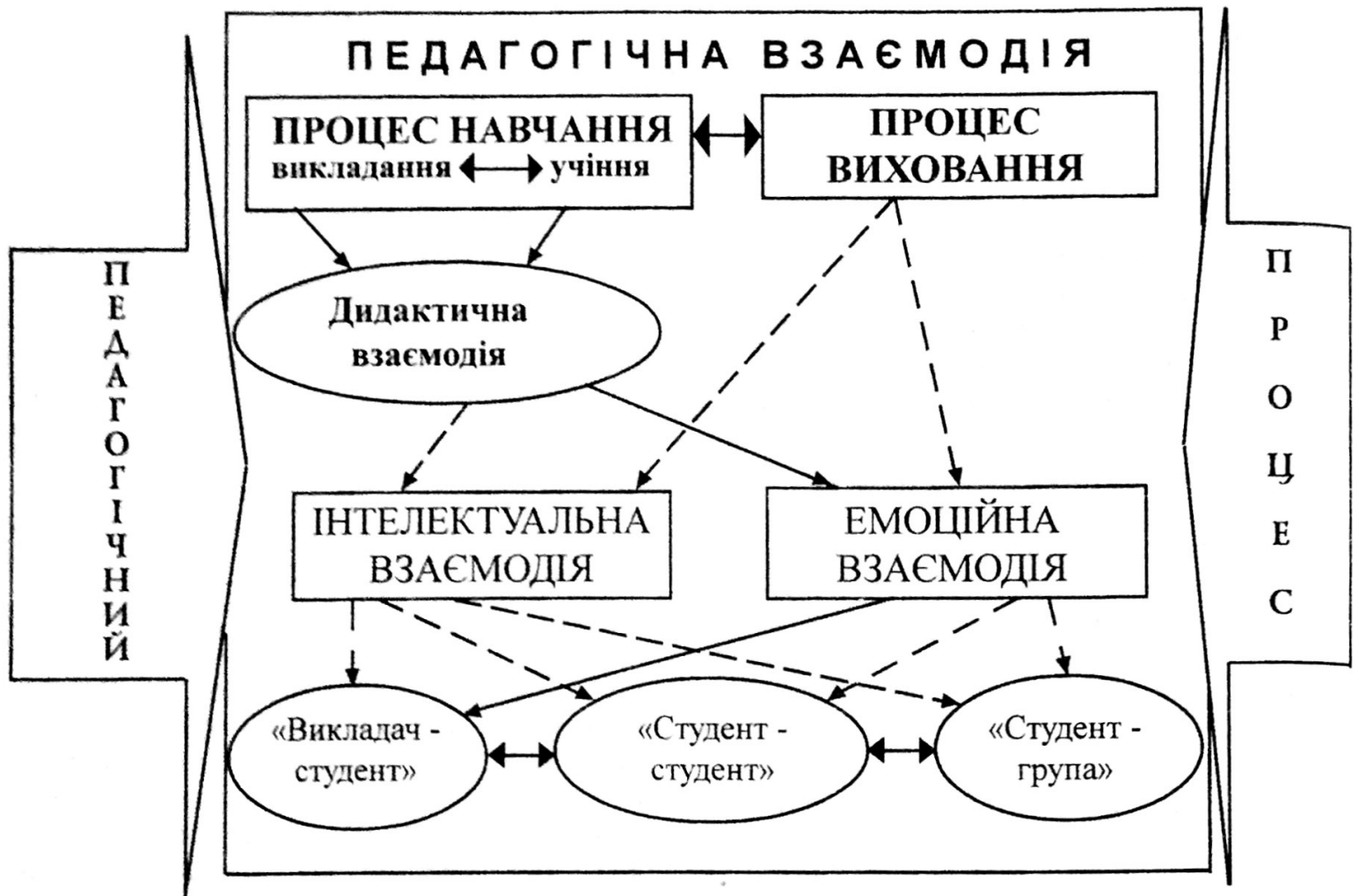

Рис. 1. Місце дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент" у загальній структурі педагогічного процесу.

На нашу думку, педагогічна взаємодія є невід'ємною складовою педагогічного процесу і пронизує всі його основні компоненти. Центральною ланкою процесу навчання є *дидактична взаємодія*, під якою ми розуміємо зв'язок особистостей в процесі навчання, що реалізується через спільні дії і характеризується впливом учасників один на одного [4, с.51]. Це безпосередня взаємодія викладача і студентів під час навчання. Вона, в свою чергу, складається із емоційної взаємодії і інтелектуальної взаємодії. Під *емоційною взаємодією* ми розуміємо процес безпосереднього і опосередкованого емоційного впливу суб'єктів один на одного, що породжує взаємозумовленість і взаємозв'язок, що виявляється у певних емоційних станах.

Під *дидактичною емоційною взаємодією* ми розуміємо цілеспрямований процес реалізації навчання, що відображає взаємну емоційну активність та взаємозумовленість дій викладача і студентів у спільній навчальній діяльності з обов'язковим виникненням зворотного зв'язку і безпосередніх та опосередкованих емоційних взаємовпливів суб'єктів. Результатами такої взаємодії є не тільки засвоєння знань, формування умінь та навичок, а й взаєморозуміння, тісний педагогічний контакт, високий рівень пізнавальної активності студентів, взаємне задоволення спільною працею. Це цілеспрямована емоційна активність та взаємозумовленість дій педагога і студентів у процесі навчання з обов'язковим виникненням зворотного зв'язку і самостійного

взаємовпливу суб'єктів, що виявляється у самонавчанні та саморегуляції емоційних станів.

Процес дидактичної емоційної взаємодії характеризується змінами. Його можна розглядати як взаємодію суб'єктів навчання, що розвивається, спрямовану на розв'язання завдань освіти, виховання і розвитку особистості. Звідси процесуальними компонентами є не самі викладачі і студенти і не педагогічні умови, а цілі, зміст, технології взаємодії, а також результати, що досягаються. Це універсальні характеристики будь-якої діяльності і взаємодії. Їх можна назвати цільовим, змістовим, організаційно-діяльнісним і аналітико-результативним компонентами дидактичної емоційної взаємодії. Єдність компонентів, їх взаємозв'язку і цілісних властивостей складає структуру дидактичної емоційної взаємодії у системі "викладач-студент".

Цільовий компонент – це визначення педагогом мети взаємодії, яка повинна враховувати: а) модель результату спільної діяльності викладача і студентів; б) добір найбільш важливих результатів, на які потрібно спрямовувати спільну активність викладача і студентів; в) прогнозування "зони найближчого розвитку" студентів; перенесення акценту з навчаючої діяльності викладача на пізнавальну діяльність студентів; впровадження нових дидактичних технологій; тенденція розгляду навчання як процесу взаємодії в системах "викладач-студент", "студент-студент" та ін. Це також урахування специфіки різноманітних видів занять. Плануються способи взаємо-

дії, стиль та прогнозується сприймання студентами змісту взаємодії. Цільова установка має вирішальне значення.

Змістовий компонент дидактичної емоційної взаємодії повинен враховувати: а) реалізацію дидактичних принципів навчання: науковості, активності, свідомості, наочності, доступності, систематичності і послідовності, проблемності, емоційності, індивідуалізації та диференціації навчання; б) єдності змістової і процесуальної сторін заняття; в) використання системи критеріїв ефективності конструктивної діяльності викладача: цілісності змісту; практичної і наукової значущості змісту; відповідності рівня складності змісту реальним можливостям студентів. Доцільне включення різноманітних проблемних ситуацій у систему практичних занять.

Організаційно-діяльнісний – передбачає: а) забезпечення єдностей цілей викладача і студентів; б) формування умінь організовувати роботу студентів у процесі підготовки до занять та на самих заняттях; в) організацію необхідних навчально-матеріальних і гігієнічних умов для ефективної взаємодії; г) організацію викладачем власної педагогічної діяльності на занятті: інтенсифікація навчального часу; чіткість і адекватність постановки питань; узгодженість і

координованість усіх педагогічних дій; точність формулювань та висновків; емоційна культура; встановлення емоційного контакту, самопрезентація, володіння технікою взаємодії, засобами її організації. На цьому етапі реалізується комплекс дидактичних технологій, що забезпечують дидактичну емоційну взаємодію; реалізується предметний зміст взаємодії.

Аналітико-прогностичний – співвіднесення: мети і результатів взаємодії; мети і засобів досягнення; "зони актуального розвитку" студентів та "зони найближчого розвитку"; поставлених завдань перед студентами і реальними можливостями останніх; перенесення акценту з навчаючої діяльності викладача на пізнавальну діяльність студентів; ефективності нових дидактичних технологій; поєднання різноманітних форм та видів діяльності студентів; прогноз наступної взаємодії з урахуванням аналізу попередньої. На основі аналізу структурних компонентів педагогічної діяльності Н.В.Кузьміної, педагогічного спілкування В.А.Кан-Калика, І.А.Зязюна [8; 9; 10] і вищезазначеного ми прийшли до необхідності змістового розгляду етапів дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент" і їх детальної характеристики (рис. 2).

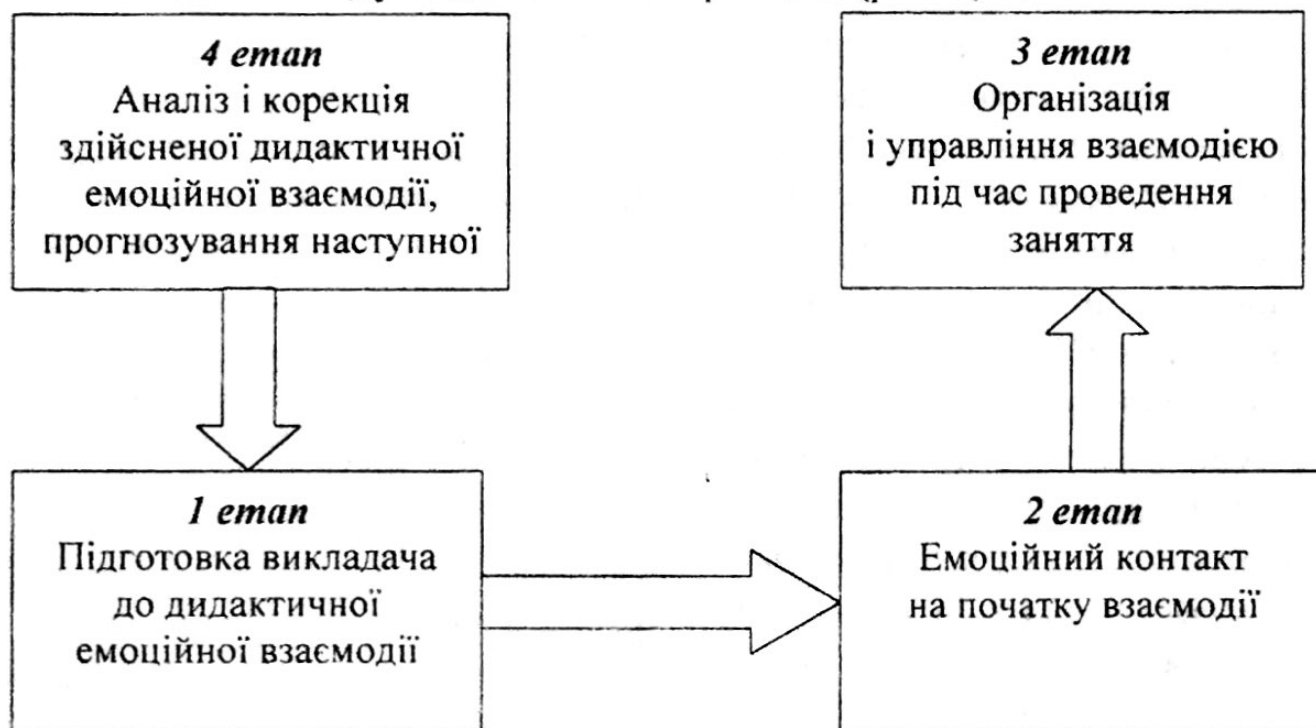

Рис. 2. Зміст етапів дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент"

На етапі підготовки викладача до взаємодії він повинен спланувати форму організації навчання в цілому і зміст форм і методів дидактичної емоційної взаємодії, виходячи зі змісту заняття, його цілей і освітніх технологій. Планується перенесення акценту з навчаючої діяльності викладача на пізнавальну діяльність студентів; впровадження нових дидактичних технологій; тенденція розгляду навчання як процесу взаємодії в системах "викладач-студент", "студент-студент" та ін. З урахуванням специфіки різноманітних видів занять плануються способи взаємодії, стиль та прогнозується сприймання студентами змісту взаємодії. При цьому цільова установка має вирішальне значення. Саме тут має бути визначальним зосередження на спільній роботі зі

студентами з урахуванням особливостей їхньої емоційної сфери, на зоні їхнього найближчого розвитку. Педагог повинен подумати про те, як залучити студентів до взаємодії, зацікавити, створити творчу атмосферу. Доцільне попереднє детальне конструювання різноманітних проблемних ситуацій, що вимагають включення емоційної сфери студентів у процес пошуку в системі практичних занять: ситуацій аналізу (наявність суперечності між новими фактами і сталими теоріями); ситуацій порівняння (наявність прихованих розбіжностей між подібними об'єктами, прихованих розбіжностей між різними об'єктами, явищами, процесами); ситуацій творчості (застосування відомих методів для розв'язання нових завдань, необхідність розробки нового методу для

розв'язання завдань, що виникають); ситуацій розвитку (поява нової проблеми під час розв'язку, непередбачене виникнення нових проблем за результатами розв'язаних раніше і т.п.). Наперед визначається емоційний настрій, виходячи із складу групи, індивідуальних особливостей. Викладач повинен спланувати власну вербальну та невербальну поведінку, спрогнозувати можливі реакції студентів на ту чи іншу ситуацію. Продумуються "ліричні відступи" для заповнення пауз, способи реагування на поведінку студентів. Саме за цих умов, виходячи з теорії емоцій П.В.Симонова, буде забезпечено виникнення на заняттях позитивних емоцій.

Наступний етап дидактичної емоційної взаємодії характеризується встановленням між викладачем і студентами емоційного контакту, який разом із інтелектуальним сприяє педагогічному контакту. Емоційний контакт ми розглядаємо як складову частину психологічного контакту – умови і наслідку продуктивної взаємодії суб'єктів. Внутрішнім механізмом контакту є емоційне співпереживання, сприяння. Внутрішньою умовою виникнення контакту між взаємодіючими сторонами є прояв щирої, справжньої поваги один до одного, емпатійність і толерантність. Зовнішнім проявом контакту є поведінка суб'єктів взаємодії. Так, для контакту в аудиторії показові поза уваги, напружене, дещо спрямоване вперед положення тіла, погляди і жести схвалення, робоча тиша, що регулюється викладачем тощо [12, с. 310-311]. Під *емоційним контактом* ми розуміємо встановлення між людьми двосторонніх відносин, в яких кожний із співучасників відчуває себе предметом зацікавленості і симпатії і сам відкритий для оточуючих, співзвучний емоціям, які вони переживають [13]. Викладачу необхідно створити на заняттях оптимальні умови, що породжують потребу в спілкуванні, у спільних діях. Цей етап характеризується тим, що викладач переконується у можливостях реалізації задуманого плану взаємодії. При встановленні контакту важливу роль відіграє нешаблонність, оригінальність. Заходячи до аудиторії, потрібно примітити щось незвичне, а воно є завжди. Реакція на нього сприймається аудиторією позитивно за умови, якщо ця реакція доброзичлива.

Організація і управління взаємодією, виходячи з обраної форми заняття, передбачає здійснення викладачем задуманої дидактичної емоційної взаємодії: змісту, методів, прийомів. На цьому етапі реалізується комплекс дидактичних технологій, що забезпечують дидактичну емоційну взаємодію; реалізується предметний зміст взаємодії. Викладач впливає на емоційну сферу студентів, викликаючи емоційну активність останніх, підбирає і реалізує адекватні ситуації, засоби емоційної взаємодії, підтримує емоційний контакт. На цьому етапі здійснюється управління та корекція діяльності студентів, створю-

ються умови, що забезпечують студентів статус суб'єкта взаємодії: атмосфера доброзичливості, передається навчальна ініціатива студентів. Викладач повинен виявляти інтерес до студента, сприймати інформацію від нього як значущу, передавати студентів свій оптимізм і впевненість в успіху.

Четвертий етап дидактичної емоційної взаємодії передбачає співвіднесення мети і засобів емоційної взаємодії з її результатами, виявлення недоліків у побудові дидактичної емоційної взаємодії та прогнозування наступної взаємодії з урахуванням аналізу попередньої.

Отже, у процесі дослідження ми визначили дидактичну емоційну взаємодію як цілеспрямований процес, що відображає взаємну емоційну активність та взаємозумовленість дій викладача і студентів у спільній навчальній діяльності з обов'язковим виникненням зворотного зв'язку і безпосередніх та опосередкованих емоційних взаємовпливів суб'єктів. Ми виділили цільовий, змістовий, організаційно-діяльнісний і аналітико-результативний компоненти визначеного феномена і розглянули чотири етапи дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент".

Література:

1. Гапійчук І.М. Дидактична емоційна взаємодія як психолого-педагогічна проблема // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Одеса, 1999. – С. 30-35.
2. Зарішняк І.М. Зміст дидактичної емоційної взаємодії "викладач-студент", основні характеристики і функціональні можливості // Наука і освіта. – №6. – 2002. – С.55-59.
3. Бабанский Ю.К. Как оптимизировать процесс обучения. – М., 1978. – 48 с.
4. Балан Е.Л. Дидактическое взаимодействие преподавателей и студентов как фактор оптимизации процесса обучения: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Одесса, 1994. – 173 с.
5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учебник для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов и др.; под ред. С.А.Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Изд. Центр „Академия”, 2001. – 512 с.
6. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика. 100 экзаменационных ответов. Экспресс-справочник для студентов вузов. – Ростов на Дону: изд. Центр «МарТ», 2001. – 256 с.
7. Слостенин В.А. Педагогика: Учебное пособие для студ. педагог. учебн.завед. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 167 с.
8. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. – М., 1987. – 190 с.
9. Методы системного педагогического исследования / Под ред. Н.В.Кузьминой. – Ленинград: Из-тво ЛГУ, 1980. – 172 с.
10. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие / И.А.Зязюн, И.Ф.Кривонос, Н.Н.Тарасевич и др. Под ред. И.А.Зязюна. – М., 1989. – 302 с.
11. Педагогична майстерність. Підручник / За ред. І.А.Зязюна. – К., 1997. – 349 с.
12. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: «Логос», 1999. – 384 с.
13. Семиченко В.А. Психология эмоций. – Луганск: НППФ «Осирис», 1996. – 67 с.